

IN MEMORIAM

ПРОФ. ТАТЯНА В. ПОПОВА
(1929–2014)

През тази година българистиката се прости с един от своите изтъкнати познавачи от чужбина – руската изследователка Татяна Вениаминовна Попова. Аз се запознах с нея през 1982 г., когато я потърсих за помощ при усвояването на методиката на морфонологичното изследване. Тогава тя беше в София във връзка със своите проучвания в България и ме прие в квартирата си в старинна кооперация на ул. *Московска*. Направи ми впечатление, че в стаята се долавяше дъх на валериан, който контрастираше със свежия аромат на липи в ранното софийско лято. Вероятно още тогава здравето ѝ е било деликатно. Отнесе се към мен едновременно сдържано и отзивчиво като съвестен делови човек. Препоръките и забележките ѝ бяха безценни, но по-голямо впечатление ми направи нейният стремеж да изясни всеки един факт в теоретичен план, да достигне до изводи и обобщение за функцията на всяко изследвано езиково явление. Простото регистриране на диалектните явления беше абсолютно недостатъчно за нея. „Лучия, само никога не си казвайте: „Всичко съм описала“ – отбеляза на края на разговора ни учената. За нея диалектологията беше изключителна лингвистична дисциплина: „На мене всички ми завиждат – казваше тя. – В диалектологията можеш да откриеш и нови езикови факти, и да достигнеш до важни теоретични филологически обобщения“. Това нейно вдъхновено отношение беше породено от изключителната задълбоченост в работата и контрастираше с нагласите на много колеги, според които диалектологията беше чисто описателна дисциплина.

Работата на Т. Попова над българските диалекти започва с експедициите за изработването на *Българския диалектен атлас* през 1958 г. – като участник в група, а през 1959 – като ръководител на група. За първия том на атласа тя е проучила 17 села. И досега в Секцията за българска диалектология и лингвистична география при Института за български език към БАН се пазят картотеките, събрани от нея. Записите в тях се отличават с точност във всеки един детайл. В първия том на атласа тя е и автор на коментарите към 33 карти (БДА 1964).

Задълбочените фонетични проучвания и тяхната фонологична интерпретация, както и стремежът да се разкрие функционалната същност на фонетичните явления, довежда Т. Попова до извода за важноста на морфонологичните изследвания. При морфонологичното словоизменение и словообразуване тя разграничава прости маркери – флексиите, и комплексни маркери – съставени от флексиите и морфонологичните редувания в основата. Морфонологичните редувания

се използват като допълнителни средства при изграждането на граматичните опозиции. Те са звукови преобразувания, които не могат да бъдат обяснени със съвременните звукови закономерности на дадена езикова система. Проявяват се само при определени парадигматично подредени случаи и поемат ролята на носители на определена граматична информация (Попова/Ророва 1971). Трудовете на Т. В. Попова поставят началото на системните морфонологични проучвания на българските диалекти. Поради спецификата на граматичната система на българския език – загубата на категорията *падеж*, която редуцира инвентара на граматичните опозиции в именната система, Т. Попова се насочва първоначално към описанието на морфонологичните редувания при глаголното словоизменение в българския език. През 1972 г. тя публикува студия, посветена на морфонологичните редувания в западнобългарските говори на селата Падеж и Лешко, Благоевградско (Попова/Ророва 1972). Тук и в своята книга *Глаголно словоизменение в българском языке* (Попова/Ророва 1975) тя изгражда стройна методология за този тип изследвания. На първо място в тях се прави детайлно описание на фонологична система – описва се фонемният инвентар; разграничават се фонемите и техните фонетични варианти в различни позиции; описва се инвентарът от морфемни, чрез който се реализират противопоставянията в граматичните парадигми; инвентарът от фонемни, които взимат участие при оформянето на граматичните опозиции чрез реализация на морфонологични алтернации. Отделните морфонологични редувания се обединяват по своя фонемна тип (напр. гутурална съгласна ~ шушкава съгласна) и по своята граматична функция (напр. маркиране на формата за 1 л. ед.ч. и 3 л. мн.ч. сег.вр.) в морфонологични типове; морфонологичните типове редувания – т.е. алтернации се обединяват в алтернационни редове. Така се създава възможност за обобщения и изводи относно типологията на морфонологичните алтернации от гледна точка на фонологичната им характеристика и от гледна точка на функционалната им натовареност в граматичната парадигма. В книгата се разглеждат особеностите на два типа български диалекти – един североизточен говор (говорът на с. Българене, Ловешко) и един западнобългарски говор (говорът на с. Лопян, Ботевградско). Тяхната морфонологична система в областта на глаголното словоизменение се съпоставя със системата на българския книжовния език. Описанията се отличават със своята пълнота, задълбоченост и последователност.

През 1976 г. Т. В. Попова написва две студии, посветени на описания на морфонологичната система на говори от югоизточнобългарски рупски тип: диалектът на населението на с. Равда, Поморийско, преселено от с. Куфалово, Слоунско (Попова/Ророва 1976а) и широколъшкия родопски говор (Попова/Ророва 1976б). Студията, посветена на архаичния широколъшки диалект, е не само принос към доразвиването на морфонологичното диалектно описание на българския език. Още при описанието на инвентара на фонологичната система в него се поставят важни въпроси за състава на вокалната и консонантната система на диалекта. Особено значими са наблюденията за фонологичната и позиционната палатализираност на съгласните, които доказват, че тя не е неограничена в този югоизточен диалект. Особен интерес заслужават отбелязаните алтернации от типа [С] ~

[С'] или [С'] ~ [С]: /л~/л'/ – б/л'ѣѣа ~ б/л'ѣѣи; /с~/с'/ – сѣка ~ сѣчеш и др. (Попова/Ророва 1976: 239). Наличието на твърда съгласна пред ударена гласна *ѣ* личи и от други примери, изложени по-нататък: *бърѣх*, *кувѣх* и др. Особен интерес заслужават примерите като: *бл'ѣѣх*, *стум'ѣнѣх* и др. (Попова/Ророва 1976: 242). Интерпретирани в диахронен аспект, тези примери разкриват зависимостта на развитието на мекост пред застъпниците на ятовата гласна във от ударение, както и при *влѣка* – *завл'ѣка*, *зѣп'ѣѣа*, *п'ѣѣх*, но за разлика от това *пѣѣх* – със затвърдяване (Попова/Ророва 1976: 247 и др.). Тези специфични черти на реализацията на палаталността в източните български говори Т. Попова изследва целенасочено и в свои по-късни трудове. В резултат от всички тези проучвания тя достига до изводи за ролята на проучването на морфонологичните алтернации за диалектното членение на българския език (Ророва 1977; Попова/Ророва 1979).

По-късно Т. В. Попова разширява своите изследвания над фонологичните и морфонологичните особености на източните български диалекти, като през 1986 г. добавя към тях описанието на глаголното словоизменение на с. Кортен, Старо-загорско (Попова/Ророва 1986).

През 1986 г. Т. В. Попова публикува и наблюдения над морфонологичните особености на именното словоизменение в книжовния български език (Попова/Ророва 1986). През 1987 г. под нейна редакция излиза и сборникът *Славянская морфонология. Субстантивное словоизменение* (Попова/Ророва 1987). В него тя е автор на увода, заключението и изследванията за руския, украинския и българския книжовен език. Проучването над различните книжовни езици се извършва по единна програма, което спомага за формулирането на изводи за състава и типологията на морфонологичните алтернации, както и за тяхната функционална натовареност. В процеса на изследването за всеки език се анализира конкретният облик на морфонологичните единици – вид на редуването; морфонологичните единици с общи фонологични характеристики се обединяват съответно в тип и подтип на редуването; морфонологичните алтернации при отделните граматични категории се проследяват при съответните звена на редуването (конкретни граматични форми). От строго определен за всеки език набор от съдържателни признаци – граматически категории и частни граматически значения, се определя функционалната характеристика на редуванията (Попова 1987: 238). Всички тези наблюдения са обобщени в многобройни таблици. Направени са изводи, че морфонологичните редувания са системно явление, което заема важно място в именното словоизменение. Описанието на морфонологичните редувания има съществена роля за типологията на близкородствените езици от славянския ареал (Попова/Ророва 1987: 236 и др.). В процеса на изследването се обръща внимание на специфичното място на българския език сред останалите славянски езици, което се дължи на загубата на падежната парадигма при именното словоизменение и развитието на категорията *определеност*. На особеностите на членуването в българските диалекти авторката обръща внимание и в други свои изследвания (Попова/Ророва 1991). Други нейни изследвания са насочени и към особеностите на

образуване на формите за множествено число в български писмени паметници (Попова/Ророва 1992).

Както вече бе споменато, наред с приноса за развитието на методологията на морфонологията, Т. В. Попова има и съществен принос за описанието на фонетичната и фонологичната система на българския език и българските диалекти. Тя публикува проучвания за произношението на ятовата гласна – основна диференциална черта за българските диалекти (Попова 1962); за гласната ъ и неутрализацията на противопоставянията между фонемите ъ и а (Попова 1966). От особена важност са нейните изследвания върху палаталността на консонантната система. В своите статии тя разкрива, че в някои диалекти на фонетично равнище (ниво звукове на речта) се различават меки, полумеки и твърди съгласни (ситуация, която е близка до тази в старобългарски език), а фонологичната им система се характеризира с наличието на двучленна опозиция твърди ~ меки съгласни (Попова/Ророва 1984: 209). Поставя и въпроса за необходимостта от отбелязване със специален знак на онези съгласни, които се произнасят в отделни позиции полумекко тогава, когато в диалекта има и твърди и фонологично меки съгласни (срв. *бал* ~ *б'ал*, *ба̀б'у* < /*ба̀ба*/ ~ *са̀б'у* < /*са̀б'а*/), както и въпроса за това, към кои звукове в езика (към твърдите или към меките) трябва да бъдат отнесени полумеките съгласни. Важни са и нейните наблюдения по въпросите на редуцията на гласните (Попова/Ророва 1991).

В своите трудове Т. В. Попова достига до редица други важни изводи относно спецификата на диалектните изследвания. Според нея, макар че имат различна социална функция, от чисто езикова гледна точка като предмет на лингвистичен анализ диалектът и книжовният език представляват равноправни изследователски обекти. Тъй като диалектът съчетава диференциални особености и особености, общи за националния език, описанието само на диференциалните особености на диалектната система, според нея, е непълноценно (Калнин, Попова/Kalinin, Ророва 1979). Традицията на монографичните описания на българските диалекти, макар и да разкрива важни особености на диалекта като синхронна езикова система, се различава от задачите, които си поставя едно комплексно синхронно описание на диалекта като специфична езикова система. Тези и редица други въпроси за типологията и различните елементи на синхронните диалектни изследвания присъстват в работата на Т. В. Попова до последното монографично проучване на българските диалекти, издадено от нея в съавторство с Л. Е. Калнин (Калнин, Попова/Kalinin, Ророва 2007: 225–228). То е посветено на фонетичната система на говорите на селата Кортен и Кирютня. Двете селища представляват своеобразен обект за изследване от синхронна и диахронна гледна точка, защото имат единен произход. Говорът на с. Кирютня в Молдавия представлява говор на преселници от с. Кортен, Старозагорско в България от 1828 г. Докато говорът на с. Кортен продължава да съществува в естествената си езикова среда, говорът на с. Кирютя се развива в условията на контакт с носителите на румънски (в молдовия), гагаузки, руски и украински език (Калнин, Попова/Kalinin, Ророва 2007: 15). В монографията делът на Т. В. Попова този път е насочен към синхронното описание на системата на вокализма. Специално внимание за-

служават наблюденията над специфичния за системата на българския вокализъм звук ъ. Освен това са разкрити важни особености на дистрибуцията на гласните в различни типове фонетична среда (различно звуково обкръжени) в силна и слаба позиция; проследени са дистрибуциите на архифонемите (Калнин, Попова/Kalinin, Ророва 2007: 140); проведени са наблюдения над реализацията на фонетичните варианти на фонемите в зависимост от ударението и палаталната среда, като се описва хоризонтален и вертикален тип редуция (Калнин, Попова/Kalinin, Ророва 2007: 81 и сл.; 112 и сл.). В този последен монографичен труд Т. В. Попова доказва отново компетентността и задълбочеността на своите проучвания в областта на фонетиката и фонологията.

Професор Т. В. Попова оставя забележително научно наследство. Както личи от библиографската справка за творчеството ѝ, нейните разностранни филологически приноси не могат да бъдат отразени изцяло в една публикация (вж. ЧБ 2008). Без съмнение тя е основоположникът на българската диалектна морфонология, за което българската лингвистика ѝ дължи признателност. Но наред с това Т. В. Попова оставя и трайни следи в българската и славянска фонетика, фонология, морфология и лингвгеография. Остава примера за непрестанен и проникновен труд в продължение на половин столетие, който заслужава нашето преклонение.

Лучия Антонова-Василева

Публикувано: 10 октомври 2014